

ФЕДОРЕНКО В. Л.,доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,

директор

*(Науково-дослідний центр судової
експертизи з питань інтелектуальної
власності Міністерства юстиції
України)*

УДК 343.148 (477)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.3.3>**ІНСТИТУТ ПРИСЯГИ В КОНСТИТУЦІЙНОМУ ПРАВІ:
ГЕНЕЗИС, ЗМІСТ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ**

У статті висвітлено питання генезису та еволюціонування інституту присяги з найдавніших часів – до сьогодні, від анімістичних релігійних клятв – до конституційних присяг. Інститут присяги досліджувався антропологами, філософами, істориками, культурологами, психологами і, в значно меншій мірі, правознавцями. У науці конституційного права інститут присяги парламентарія, глави держави, судді конституційного суду та інших суб'єктів конституційних правовідносин досліджувався переважно як елемент їхнього конституційно-правового статусу.

Розкриваються особливості становлення і розвитку інституту присяги в Північному Причорномор'ї за доби Античності, в Київській Русі, за Козацької доби, зокрема в Конституції Пилипа Орлика 1710 р., під час входження України до складу Російської та Австро-Угорської імперій, за доби УНР–ЗУНР, за часів входження України до складу колишнього СРСР та за часів незалежності України.

Під інститутом конституційної присяги запропоновано розуміти систему норм конституційного права, об'єктивованих у Конституції та законах України, що визначають історично сформовані підстави, порядок, процедури і текст складення перед вступом на посаду парламентарія, глави держави чи іншого суб'єкта конституційного права, урочистої клятви (обіцянки) патріотичного змісту про вірність Україні, оборону її державного суверенітету та незалежності, утвердження добробуту Українського народу, захист прав і свобод людини та дотримання Конституції й законів України.

Вказано, що за більше ніж за півтора століття інститут присяги отримав нові сенси і значення, особливо в конституційному праві. Натепер досить актуальним питанням для України й інших держав світу залишається питання протидії корупції. Тож одним із пріоритетних напрямів розвитку конституційної присяги, яка фактично є цілепокладанням для особи, що починає здійснювати свої повноваження на відповідній посаді, є закріплення положення про нетерпимість до корупції в усіх її проявах.

Ключові слова: *присяга, клятва, конституція, конституційне право, конституційна присяга, суб'єкт конституційного права, присяга глави держави, присяга парламентарія.*

Fedorenko V. L. The institution of oath in constitutional law: genesis, content and prospects of development

The article covers the genesis and evolution of the institution of oaths from ancient times to the present, from animistic religious oaths to constitutional oaths. The peculiarities of the formation and development of the institution of the oath in

the Northern Black Sea during the Antiquity, in Kievan Rus, during the Cossack era, in particular, in the Constitution of Philip Orlyk in 1710, during Ukraine's membership in the Russian and Austro-Hungarian empires, during the UPR – ZUNR, during the accession of Ukraine to the former USSR and during the independence of Ukraine.

Under the institution of the constitutional oath it is proposed to understand the system of norms of constitutional law, objectified in the Constitution and laws of Ukraine, which determine the historically formed grounds, procedure, procedures and text of drafting before assuming the office of parliamentarian, head of state or other subject of constitutional law. oaths (promises) of patriotic content about loyalty to Ukraine, defense of its state sovereignty and independence, affirmation of the welfare of the Ukrainian people, protection of human rights and freedoms and observance of the Constitution and laws of Ukraine.

It is stated that for more than a century and a half the institution of the oath has acquired new meanings and meanings, especially in constitutional law. Today, the issue of combating corruption remains a very important issue for Ukraine and other countries. At the same time, one of the priority areas for the development of the constitutional oath, which is essentially a goal for a person who begins to exercise his powers in the relevant position, is to enshrine the provision of intolerance to corruption in all its manifestations.

Key words: *oath, swear, constitution, constitutional law, constitutional oath, subject of constitutional law, oath of the head of state, oath of parliamentarian.*

Вступ. Інститут присяги відомий людству здавна. Так, авторитетний антрополог Е. Тайлор писав, що присяга у своїх сучасних виявах носить сліди глибокої давнини, та наводив такі приклади щодо свого твердження: «Шотландець піднімає свої руки до неба – жест, котрим греки та євреї брали у свідки верховне божество й закликали до помсти богів на голову порушників клятви. В Англії цілування книги (Святого писання) втілюється у звичаї доторкатися до священного предмету, подібно тому, як давній римлянин доторкався до віваря, чи Герольд – до скриньки з мощами. Форма «Нехай допоможе мені Бог» («*So help me Got*») успадкована з давнього тевтоно-скандинавського права, за яким давній норман, доторкаючись до закривавленого кільця на віварі, клявся: «Нехай допоможе мені Фрей і Ньордт, і всемогутній Бог (тобто Тор)». Перший і останній були давніми англійськими богами, імена яких ми (англійці) зберігаємо в словах *Friday* (п'ятниця) і *Thursday* (четвер)» [22, с. 421].

У сер. XIX ст. М. Сперанський писав, що присяга має різні назви, «у церковних книгах вона називається *клятвена обіцянка*, також і *хресне цілування*; в давнину, як у звичайному, так і в судовому правописі, часто вживалися вислови: *віддати на віру, привести до віри, віддати на правду, віддати на совість, віддати на душу*; все це означало: запропонувати сторонам спору присягу чи вирішити справу присягою. При цьому видно, що із присяги завжди розумівся *обов'язок, затверджений клятвою, вірою, совістю, душею*» [21, с. 76–77].

У свою чергу Г. Аренс в «Юридичній енциклопедії» (1855 р.) відзначав, що слова, урочисто виголошені, зустрічаються ще в Римському праві як *стипуляції*. Пізніше вони трансформуються в релігійні обряди та клятви. Останні Г. Аренс поділяє на: 1) очищувальні (*juramentum assertorium*), які стосуються факту, що відбувся; 2) обіцяні (*juramentum promissorium*), коли вона стосувалась лише майбутніх дій особи, яка клялася [2, с. 402–403].

Разом із тим зі стародавніх часів і від доби Античності інститут присяги зазнав суттєвих трансформацій і, починаючи з XVIII ст., став частиною конституційного ландшафту. Але на відміну від інституту присяги публічного службовця [25] інститут присяги суб'єктів конституційного права залишається малодослідженим у вітчизняній правничій науці.

Постановка завдання. Метою статті є виявлення передумов виникнення і трансформації анімістичних дохристиянських клятв у публічно-правові присяги з їх подальшим закріпленням у конституціях і конституційних актах, а також визначення подальших тенденцій розвитку інституту присяги в конституційному праві.

Інститут присяги досліджувався антропологами, філософами, істориками, культурологами, психологами і, значно менше, правознавцями. У науці конституційного права інститут присяги парламентарія, глави держави, судді конституційного суду й інших суб'єктів конституційних правовідносин досліджувався переважно як елемент їх конституційно-правового статусу.

Результати дослідження. За часів утвердження християнства в Стародавньому Римі їхні громади намагалися відмежуватися від численних язичницьких культів і ритуалів, включаючи клятви, заляття, прокляття. Приклади таких клятв знаходимо іще в Старому заповіті. Зокрема, Ангел клявся Аврааму, що він передає йому слова Господа (Перша книга Мойсеєва, 22:16); Господь закликав священника заклясти блудницю «клятвою прокляття» (Числа, 5:21); Урія, чоловік спокушеної Давидом дружини, клявся перед царем про свою відданість: «*Клянуся життям твоїм та життям душі твоєї*» (Друга книга Самуїлова, 11:11); цар Соломон у молитві до Бога промовляв: «Як згрішить людина проти свого ближнього, і вимагатимуть від нього *клятви*, щоб він поклявся, і для *клятви* прийдуть перед Твій жертовник у цьому храмі» [3] тощо. Але з часом християнські громади почали проповідувати духовну жертвовність перед Богом і засуджувати та витіснити із суспільного життя язичницькі культури та їхні елементи, включаючи анімістичні клятви.

Цьому сприяла й політика пізніх римських імператорів щодо демонтажу язичництва в IV ст. Зокрема, імператор Костянтин закликав у своїх законах: «*Припинити забобони, забронити безумство жертвоприношень!*» [4, с. 51]. Очевидно, що боротьба з язичництвом вплинула й на негативне ставлення до клятв, які нерідко супроводжувались жертвоприношеннями. Принаймні в Нагорній проповіді Ісус Христос свідчить: «*А я кажу вам: Не клянеться зовсім: ні небом, бо воно є престол Божий; ні землею, тому що вона підніжжя ніг Його; ні Єрусалимом, бо це місто Царя Великого; ні головою твоєю не клянись, бо не можеш жодної волосини зробити білою або чорною. Але нехай буде слово ваше «так, так», «ні, ні»; а що більш того, то від Лукавого*» (Матв. 5: 34–37).

Одночасно із цим клятва як сакральний елемент родоплемінних відносин після падіння Римської імперії отримала своє важливе значення як у германських, так і в слов'янських народів, ставши важливим складником так званих «варварських правд»: *Lex Burgundiorum, Lex Salica et Ripuariorum, Formulae, Capitularia, Assises de Jerusalem, Couyumes, Ordonances, Arrets Repertoires etc.*, а також «Руської Правди», «Польської Правди», Ельблонської книги тощо [28]. Як зазначав Е. Тайлор, «варварські закони» вже в ранні часи закликали на допомогу магічні та божественні сили, вирішуючи складні завдання – викрити винних, примусити свідків говорити правду та зробити обіцянку обов'язковою [22, с. 419–420].

І. Карасевич, досліджуючи звичаєве право Галлії в ранньому середньовіччі та звертаючись до творів Г. Цезаря, який підкорив у сер. I ст. до н.е. кельтів [15, с. 25], писав, що «федеративні громади Галлії, бажаючи укласти союз проти Римлян, і не маючи водночас можливості обмінятися заручниками за звичаєм, зібрали всі знамена і склали клятву повстати проти Римлян і не залишати тих, які би подали сигнал до національної війни» [11, с. 114]. Натомість прості угоди (*Ammod*) виникали тоді, коли «*сторони клали свої руки в руки третьої особи – посередника, обіцяючи обопільно виконувати свій правочин, або коли сторони поєднували руки в присутності свідків*» [11, с. 114].

В Україні ж інститут присяги публічних службовців був привнесений за часів Античності, коли в грецьких колоніях у Північному Причорномор'ї (Гермонасса, Ніконій, Ольвія, Понтійська, Бористен або Борісфен, Пантікапей, Тіра, Феодосія, Херсонес і ін.) сформувалась практика складення присяги не лише воїнами й управлінцями, а й усіма вільними громадянами, які брали участь в управлінні полісом. Так, у «Присязі херсонеситів на вірність полісу та демократичному ладу Херсонеса з викладом ідеалів громадянського служіння демократичній державі» (поч. III тис. до н.е.) було викладено таке: «*Я не порушу демократичного ладу і не дозволю зробити цього нікому, хто змінює або порушує закон, і не прихо-*

ваю цього, а доведу до відома міських деміургів¹ <...> Я буду служити народові і буду радити йому найкраще і найсправедливіше для громади і громадян» [18, с. 59]. Відмінністю цієї Присяги від язичницьких і ранньофеодальних клятв є насамперед її світський публічний характер. Громадяни Херсонесу присягали на вірність не божеству чи конкретній людині, а демократичним цінностям, визначальним для життєдіяльності їхнього полісу.

Пізніше інститут присяги зустрічаємо за доби Київської Русі (Русі, Київського Князівства). До Хрещення Русі він мав язичницький характер, після Хрещення з'являються такі види клятв і присяг, як «хресне цілування», «божба» тощо. До того ж клятва залишалась важливим доказом у судочинстві за «Руською правдою». Щодо цього В. Даль свого часу писав, що термін «присяга» є похідним від дієслова «присягати», яке у свою чергу означало «клястися, давати присягу, клятву, клятвенно завіряти чи увіряти в чомусь» [6, с. 450]. Тому не дивно, що присягу переважно ототожнюють із поняттям «клятва», що й означає дослівний переклад цього терміна (з пол. *przysięga* – «клятва»), і здебільшого автори зводять її до традиційної офіційної урочистої обіцянки дотримуватися певних зобов'язань.

За часів Середньовіччя інститут присяги зберігав свою актуальність у контексті клятви на беззастережну відданість підданих – королеві, монархів-християн – Святому Престолу, васалів – сюзерену, воїнів – воєводі, обраних місцевих посадовців – городянам і магістрату, майстрів – цеховим організаціям тощо. Іноді ці присяги були взаємними і укладались фактично в договірній формі. Але завжди ті, хто складав клятву чи присягу, апелювали в затвердженні щирості своїх слів до бога. Як приклад, можна навести «Присягу Львівського старости» (поч. XVI ст.), якою кандидат на цю посаду зобов'язувався перед «*Богом всемогутнім, Пречистої Діви Марії і всіма святими*», а також перед королем Польщі Яном Альбертом, «бути вірним і справедливо виконувати обов'язки старости...» [26, с. 126].

Найбільш яскраво на публічно-правовому рівні інститут присяги (клятви) виявився за Козацької доби. Яскравим прикладом унормування досліджуваного нами інституту є Конституція Пилипа Орлика 1710 р., яка має таку прикметну повну назву: «Договори і постанови прав і свобод військових між Ясновельможним Його Милості паном Пилипом Орликом, новообраним гетьманом Війська Запорізького, і між генеральними особами, полковниками і тим же Військом Запорізьким з повною згодою з обох сторін. Затверджені при вільному обранні формальною присягою від того ж Ясновельможного Гетьмана. Підтверджені 5 квітня 1710 року від Різдва Христового» [7]. Наведена повна назва Конституції Пилипа Орлика відсилає нас до козацької традиції складення присяги новообраним гетьманом перед Військом Запорізьким і козаками всіх станів, а також у предметній формалізації цієї присяги-договору. У цьому випадку – у Конституції Пилипа Орлика, що ґрунтовно досліджена як джерело конституційного права багатьма вітчизняними правниками, включаючи автора цієї публікації [23].

У свою чергу в тексті Конституції Пилипа Орлика 1710 р. 3 рази зустрічаємо слово «присяга» і 1 раз – «клятва». По-перше, в преамбулі цього акта йдеться про Б. Хмельницького, який «добровільно піддався з ним під самодержавну руку великих государів-царів та князів російських, сподіваючись, що Московська держава як єдиновірна з нами дотримається своїх обов'язків, виписаних в угодах та підтверджених присягою, і вічно Військо Запорізьке та народ вільний малоросійський при правах та вольностях буде під її обороною» [7]. Очевидно, що тут йдеться про присягу, принесену Гетьманом Б. Хмельницьким у 1654 р. під час укладення Переяславської угоди з Московським царем. Але окрім присяги Б. Хмельницького, була ще й присяга всіх верств населення України на вірність царю Олексію Михайловичу.

Професори В. Антонович і В. Бец так описували складення присяги українців на підданство: «Із Переясліва царські послы відправилися в Київ і в інші великі міста для прийняття присяги на підданство. Народ скрізь присягав без спротиву, але вищі малоросійські

¹ Деміург (з грец. *Δημι-ουρῦς* – «майстер, знавець, фахівець; ремісник, майстровий; творець»). У Херсонесі-полісі – головоуючі в міській раді.

стани з певною недовірою та застереженням щодо недоторканності своїх прав і старих звичаїв приймали московське підданство. Київський митрополит і духовенство зовсім ухилялися від присяги і навіть не допустили до неї своїх слуг і взагалі людей, що проживали в монастирських і церковних маєтках» [1, с. 30]. Це дозволяє зробити висновок, що інститут присяги застосовувався в Україні в XVII ст. – на поч. XIX ст. як для легітимізації договорів гетьманів і козацької старшини (внутрішніх і зовнішніх), так і для легітимізації підданства українців іншим державам.

У ст. VI Конституції Пилипа Орлика 1710 р. також установлюється положення про те, «щоб на таємних та публічних радах між Ясновельможним гетьманом і Генеральною Старшиною, полковниками та генеральними радниками була дієва, обопільна довіра, кожен із них повинен буде скласти формальну присягу шляхом публічно здійсненої клятви на вірність Вітчизні, на відданість своєму реґиментареві, на дотримання своїх повноважень відповідно до посади, яку вони коли-небудь обійматимуть» [7]. У цьому випадку йдеться про інститут присяги посадових осіб Війська Запорізького на вірність служіння Вітчизні, який здійснюється у формі клятви.

У ст. XVI Конституції Пилипа Орлика деталізується процедура «формальної присяги», згадувана в повній її назві. На наш погляд, вона формалізує затвердження та введення в дію Конституції Пилипа Орлика: «Ці договори і постанови підлягають дійсному виконанню, що Його Вельможність зволив підтвердити не тільки підписом власноручним, а й формальною присягою та притисканням печатки державної» [7].

Таким чином, можемо констатувати, що інститут присяги був досить поширеним за Козацької доби, а в Конституції Пилипа Орлика 1710 р. він отримав своє комплексне закріплення. Разом із тим цей інститут не можна вважати конституційним у повному сенсі цього слова, оскільки Конституція Пилипа Орлика, будучи важливою пам'яткою національної політико-правової думки, не була ще писаною конституцією в її сучасному сенсі.

У конституційному праві, на думку О. Градовського, інститут присяги в його теперішньому значенні вперше з'являється в Англії. Так, королівська присяга, яка є складовою частиною так званої «Конституції Англії», містить у собі обіцянку «управляти народом цього королівства за виданими парламентом статутами, а також за законами і звичаями цієї держави» [5, с. 15]. Тим самим присяга англійського монарха фактично закріпила визнання ним обмеження його повновладдя правом. О. Градовський також проаналізував і систематизував характерні для конституційної практики XIX ст. присяги (т.з. «політичні присяги») в Австрії, Баварії, Бельгії, Данії, Італії, Нідерландах, Пруссії, яку монархи складали перед парламентами або їхніми верхніми палатами щодо дотримання конституції. У Баварії і Пруссії присягу на вірність королю і конституції складали і парламентарії [5, с. 14–18].

Відповідні присяги були предметними і лаконічними та фактично відтворювали елементи відомого суспільного договору (*contrat social*). До прикладу, Конституція Баварії (Конституційний акт Баварського Королівства) від 26 травня 1818 р. у параграфі I Відділу X «Про гарантії конституції» унормувала, що під час вступу на престол король виголошує перед урочистими зборами, що складаються з міністрів, членів державної ради і з депутації від станів, якщо це відбувається під час сесії, таку присягу: «Клянуся правити на основі конституції і законів королівських, у тому нехай допоможе мені Бог і святе його Євангеліє» [19, с. 74]. Натомість Конституція Бельгії 1831 р. передбачила у ст. 80 складення королем у разі спадкування престолу цілком світської патріотичної присяги: «Я клянуся дотримуватися конституції та законів бельгійського народу, охороняти національну незалежність і цілісність території» [19, с. 130]. Дослівно подібну клятву для короля встановлює й ст. 87 Конституції Румунії 1866 р. [19, с. 440].

Водночас інститут присяги отримує своє закріплення і в республіканських конституціях. При цьому присяга президента вперше унормовується ще в Розділі I Статті II Конституції Сполучених Штатів Америки 1787 р., яка встановила, що перед вступом на посаду обраний президент США має виголошувати таку клятву або обіцянку: «Клянусь (чи обіцяю) урочисто, що я буду вірно виконувати обов'язки президента та всемірно від-

стоювати, охороняти і захищати конституцію Сполучених Штатів» [20, с. 297]. З того часу присяга (клятва) президента під час вступу на посаду стала характерною для більшості республіканських конституцій, передусім для конституцій держав Латинської Америки (Аргентини, Бразилії, Мексики та ін.). В одному випадку такі президентські присяги містили згадку про Бога та святе Євангеліє, в інших – мали світський характер, але в усіх випадках це була клятва захищати конституцію та незалежність держави. Так, у ст. 80 Конституції Аргентинської нації 1860 р. наводиться такий текст присяги президента: «Я N.N., клянусь Господом Богом і святим Євангелієм виконувати з вірністю та патріотизмом обов'язки президента (чи віце-президента) нації, дотримуватись конституції аргентинської нації і примушувати інших дотримуватись її. Якщо я вчиню інакше, то нехай Бог і нація вимагають від мене відповіді» [20, с. 111]. У ст. 44 Конституції Бразилії 1891 р. передбачено складення президентом такої присяги перед конгресом чи вищим федеральним судом: «Зобов'язуюсь зберігати федеральну конституцію та із незмінною вірністю виконувати її, дбати про суспільне благо республіки і підтримувати її єдність, недоторканість і незалежність» [20, с. 138].

Таким чином, присяга глав держав у монархіях і республіках, а в окремих випадках – парламентаріїв, на вірність конституції сприяла утвердженню верховенства права, парламентаризму та розбудові конституційних держав [22]. Хоча вміщення таких присяг у конституціях XIX ст. не стало повсюдним. Натомість Основні державні закони Російської імперії 1906 р. унормували в Главі 4 «Про вступ на Престол і про присягу підданства» архаїчний інститут «всенародної присяги», коли до присяги на вірність імператору приводились «усі загалом піддані чоловічої статі, які досягли дванадцятирічного віку, будь-якого чину та звання» [20, с. 575].

Утім, Російській імперії, як і багатьом іншим тогочасним державам, були властиві й інші види присяги. Зокрема, М. Сперанський виокремлював такі з них: 1) присяга підданства; 2) присяга службова; 3) присяга судова, а також 4) спеціальний вид присяги – «присяга членів Імператорського Дому» [21, с. 78]. У свою чергу І. Фойницький писав, що в пореформеній Росії після 1864 р. були відомі три види присяги: а) на вірність службі; б) на вірність конкретній посаді; 3) з конкретної справи. Ці присяги зберігали релігійний характер, а їх складення передбачало за необхідне присутність духівника того сповідання, до якого належала особа, що присягала. За відмову від принесення присяги на виконання покладених державних обов'язків винний підлягав відповідальності як за ухилення від виконання покладеного обов'язку [27, с. 230–231].

Після Першої світової війни інститут присяги глави держави отримав свій розвиток у «міжвоєнних конституціях». У випадку всенародного обрання президенти приносили присягу на вірність народу (Німеччина), в парламентських республіках – на вірність парламенту (Чехословаччина) або ж народові та державі (Австрія). Так, ст. 42 Конституції Німецької Держави (Веймарська Конституція) встановлювала обов'язок Президента перед вступом на посаду скласти перед Рейхстагом таку присягу: «Я клянусь присвятити свої сили на благо Німецького Народу, сприяти його користі, оберігати від збитків, дотримуватись конституції та законів Держави, добросовісно виконувати мої обов'язки і дотримуватись справедливості по відношенню до всього» [8, с. 20]. У параграфі 65 Конституційної Хартії Чехо-Словацької Республіки 1920 р. йдеться про те, що «Президент Республіки урочисто обіцяє своєю честю і совістю перед Народними Зборами, що він буде охороняти благо Республіки і народу та дотримуватись конституції та інших законів» [8, с. 59].

Положення про складення присяги президентом перед Союзними Зборами встановлює і ст. 62 Союзного Конституційного Закону Австрії. Щоправда, в самому тексті присяги Президента Австрії не визначається суб'єкт, перед яким він клянеться: «Я урочисто обіцяю, що буду вірно дотримуватись конституції і законів Республіки й виконувати мої обов'язки по крайньому розумінню і добрій совісті» [8, с. 84]. Але вже в Австрійській Конституції 1934 р. у ст. 75 законодавець конкретизував цю присягу, виклавши її в такій редакції: «Клянусь присвятити всі свої сили на благо австрійського народу, дотримуватись конституції

та всіх законів Австрії, добросовісно виконувати свої обов'язки і виявляти справедливість щодо всіх. Нехай Бог допоможе мені в цьому» [13, с. 247].

У міжвоєнних конституціях монархій ХХ ст. збереглися присяги, подібні за своєю формою та змістом до конституцій парламентських монархій ХІХ ст. з рельєфним релігійним акцентом. До прикладу, ст. 39 Конституції Югославського Королівства встановила, що король складає перед народним представництвом таку присягу: «Я, (ім'я), сходячи на престол Югославського королівства та приймаючи королівську владу, клянуся перед всемогутнім Богом понад усе підтримувати національну єдність, незалежність держави і цілісність її території, а також правити відповідно до конституції і законів та в усіх моїх помислах керуватися благом народу. Нехай Бог допоможе мені в цьому. Амінь» [13, с. 86].

У численних конституційних актах за Доби національно-визвольних змагань УНР-ЗУНР інститут присяги з різних причин не був унормованим на конституційному рівні. Разом із тим за часів Гетьмана П. Скоропадського в Законі «Про урочисту обітницю урядовців і суддів та присягу військових на вірність Української Держави» від 30 травня 1918 року було унормовано інститут присяги (обітниці) відповідних публічних службовців [10].

У перші роки встановлення радянської влади юридична наука розглядала інститут присяги як архаїчний реакційний буржуазний інститут релігійного характеру. Зокрема, в «Енциклопедії держави і права» (1925–1927 рр.) згадується, що присяга використовувалася в буржуазному суспільстві для усунення від управління певних соціальних і національних груп. Автори статті «Присяга» писали, що «навіть в Англії до 1829 р. ні один католик не міг через текст присяги стати членом парламенту. Але і після цього в парламент не могли потрапити євреї: тільки в 1866 р., після низки конфліктів, текст присяги було змінено; але, викинувши слова «клянуся словом християнина», нова присяга зберегла згадку про бога і закрила доступ до парламенту атеїстам» [9, с. 529].

Разом із тим автори цієї Енциклопедії пишуть про допустимість інституту присяги нерелігійного характеру для громадян, які перебувають на військовій службі (т.з. «червона присяга»), а також вважають її аналогом «підписки працівника міліції» [9, с. 530]. Але перші українські радянські конституції – Конституція Української Соціалістичної Радянської Республіки 1919 р., Конституція (Основний Закон) Української Соціалістичної Радянської Республіки 1929 р., Конституція Української РСР 1978 р. – не містили у своїх текстах слів «присяга», «клятва» чи «обітниця». У ст. 132 Конституції Української РСР 1936 р. у контексті воєнних злочинів згадувалось про «порушення присяги» як найтяжчий злочин [12]. З утвердженням виборчого права фактично у всіх країнах присяга виборної особи є моментом, з якого така особа набуває представницьких повноважень [16, с. 321]. У сучасній виборчій практиці присягу складають не лише виборні особи, але й також члени виборчих комісій [17, с. 288].

У Конституції України 1996 року інститут присяги, подібно багатьом демократичним конституціям другої пол. ХХ ст., отримав своє комплексне унормування. Основний Закон унормував текст і засади процедури складення присяги: 1) народних депутатів України (ст. 79); 2) Президента України (ст. 104) та передбачив її для 3) суддів Конституційного Суду України (ст. 148) [14]. До того ж інститут присяги інших суб'єктів публічних правовідносин – державних службовців, суддів, військовослужбовців тощо – унормовано в спеціальних законах України. Узагальнюючи, можна стверджувати, що інститут присяги сьогодні застосовується в: а) конституційному праві; б) адміністративному праві та державному управлінні; в) процесуальному праві для утвердження статусу суб'єктів судочинства (суддів, присяжних, свідків, судових експертів та ін.).

Що ж являє собою інститут присяги в конституційному праві? Згадуваний нами М. Сперанський у своїй роботі «Керівництво до пізнання законів» (1845 р.) писав щодо сутності присяги: «Присяга загалом є актом совісті та релігії, яким той, хто клянеться, закликає Бога у свідки щирості його обіцянок і піддає себе його гніву і пості у випадку порушення. Присяга завжди складається із двох частин. У першій з них ми закликаємо Бога Серцевидця у свідки істинності наших слів. Ця частина позначається словами: *клянуся і обіцяюся Богом Всемогутнім*. У другій ми закликаємо Його суд на нас (*invocation*) і піддаємо себе Його карі

у випадку порушення нашого зобов'язання. Ця частина позначається словами: *як перед Богом і судом Його трасним відповісти можу*, або ж скорочено: *нехай допоможе мені Господь Бог Всемогутній...*» [21, с. 76–78].

Висновки. Очевидно, що більш ніж за півтора століття інститут присяги отримав нові сенси і значення, особливо в конституційному праві. Під ним сьогодні слід розуміти систему норм конституційного права, об'єктивованих у Конституції та законах України, що визначають історично сформовані підстави, порядок, процедури і текст складення перед вступом на посаду парламентарія, глави держави чи іншого суб'єкта конституційного права, урочистої клятви (обіцянки) патріотичного змісту про вірність Україні, оборону її державного суверенітету та незалежності, утвердження добробуту Українського народу, захист прав і свобод людини та дотримання Конституції й законів України.

Нагепер досить актуальним питанням для України й інших держав світу залишається питання протидії корупції. Тож одним із пріоритетних напрямів розвитку конституційної присяги, яка фактично є цілепокладанням для особи, що починає здійснювати свої повноваження на відповідній посаді, є закріплення положення про нетерпимість до корупції в усіх її проявах.

Список використаних джерел:

1. Антонович В.Б., Бец В.А. Исторические деятели Юго-западной России в биографиях и портретах по коллекции Тарновского В.В. Киев : Типограф. Императорского Ун-та Св. Владимира, 1885. VI с. 110 с.
2. Арнс Г. Юридическая энциклопедия. Философия права, философский обзор истории права и история положительного права у народов Востока, Греков, Римлян, Германцев и других Европейских народов : пер. с нем. Москва : В типографии А. Семена, 1862. IV с. 524 с.
3. Біблія або Книги Святого письма Старого і Нового Заповіту (1988) / Пер. І. Огієнка. URL: [https://uk.wikisource.org/wiki/%D0%91%D1%96%D0%B1%D0%BB%D1%96%D1%8F_\(%D0%9E%D0%B3%D1%96%D1%94%D0%BD%D0%BA%D0%BE\)/%D0%9A%D0%BD%D0%B8%D0%B3%D0%B8_%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D0%97%D0%B0%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D1%82%D1%83](https://uk.wikisource.org/wiki/%D0%91%D1%96%D0%B1%D0%BB%D1%96%D1%8F_(%D0%9E%D0%B3%D1%96%D1%94%D0%BD%D0%BA%D0%BE)/%D0%9A%D0%BD%D0%B8%D0%B3%D0%B8_%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D0%97%D0%B0%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D1%82%D1%83)
4. Буасье Г. Падение язычества. Исследование последней религиозной борьбы на Западе в четвертом веке ; под редакцией и с предислов. М.С. Корелина. Москва : Типография Э. Лиснера и Ю. Романа, 1892. XXII с. 2 с. 584 с.
5. Градовский А.Д. Государственное право важнейших европейских государств. Лекция, читанная в 1885 г. Издано под ред. Н.М. Коркунова. С.-Петербург : Изд. Л.Ф. Пантелеева, 1895. 528 с.
6. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4-х т. Москва : Рус. язык, 1990. Т. 3: П. 555 с.
7. Договори і постанови прав і свобод військових між Ясновельможним Його Милості паном Пилипом Орликом, новообраним гетьманом Війська Запорізького, і між генеральними особами, полковниками і тим же Військом Запорізьким з повною згодою з обох сторін. Затверджені при вільному обранні формальною присягою від того ж Ясновельможного Гетьмана. Підтверджені 5 квітня 1710 року від Різдва Христового. *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. URL: <http://static.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1710.html>
8. Дурдиневский В.Н. Послевоенные конституции Запада. Германия. – Чехия. – Австрия. – Сербо-Хорватско-Словения. – Румыния. Ленинград : Государственное изд-во, 1924. Вып. II. 168 с.
9. Энциклопедия государства и права. В 3-х томах / под ред. П. Стучки ; Коммунистическая академия, Секция теории государства и права. Москва : Изд-во Коммунистической энциклопедии, 1925–1926. 1670 с.
10. Закон «Про урочисту обітницю урядовців і суддів та присягу військових на вірність Української Держави» від 30 травня 1918 року. URL: <http://old.minjust.gov.ua/photoalbum/792/44107>

11. Карасевич И.Л. Гражданское обычное право Франции. Москва : Типограф. А.И. Мамонтова и Ко, 1875. VIII с. 488 с.
12. Конституції і конституційні акти України. Історія і сучасність. 2-е вид., змін. і доповн / упорядник. І.О. Кресіна ; відп. ред. Ю.С. Шемшученко. Київ : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2006. 310 с.
13. Конституции буржуазных стран. Москва ; Ленинград : Госуд. социально-эконом. Изд-во, 1936. Том II: Средние и малые европейские страны. 664 с.
14. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
15. Мончинська М. Велике переселення народів. Історія неспокої епохи IV та V століть. Київ : Вид-во «Софія–А», 2009. 396 с.
16. Нестерович В.Ф. Виборча кампанія: Словник сленгових термінів та виразів. Київ : Видавництво Ліра-К, 2020. 648 с.
17. Нестерович В.Ф. Виборче право України : підручник. Київ : Видавництво Ліра-К, 2017. 504 с.
18. Присяга херсонеситів на вірність полісу та демократичному ладу Херсонеса з викладом ідеалів громадянського служіння демократичній державі. *Історія державної служби в Україні* : у 5 т. / відп. ред. : Т.В. Мотренко, В.А. Смолій ; редкол. : С.В. Кульчицький та ін. ; гол. упр. держ. служби України ; Ін-т Історії НАН України. Київ : Ніка-Центр, 2009. Т. 3: Документи і матеріали. V ст. до н.е.–1774 р. / упорядн. : Г.В. Боряк (кер. кол. упоряд), Л.Я. Демченко, Ю.А. Мицик. 656 с.
19. Современные Конституции. Сборник действующих конституционных актов / перевод под ред. и со вступительными очерками В.М. Гессена и Б.Э. Нольде. С-Петербург : Изд-во Юридического книжного склада «Право», 1905. Том I-ый: Конституционные монархии. 596 с.
20. Современные Конституции. Сборник действующих конституционных актов / перевод под ред. и со вступительными очерками В.М. Гессена и Б.Э. Нольде. С-Петербург : Изд-во Юридического книжного склада «Право», 1907. Том II-ой: Федерации и Республики. 653 с.
21. Сперанский М. Руководство к познанию законов. Санкт-Петербург : В Типограф. Второго Отделения Собственной Его Величества Канцелярии, 1845. 171 с.
22. Тайлор Эд. Б. Антропология (введение к изучению человека и цивилизации) / пер. с англ. д-ра И.С. Ивина. Издан. 2-е, исправл по последн. англ. изд. С 78 рис. в тексте. С.-Петербург : Изд-е И.И. Биливина, 1898. VII с. 434 с.
23. Федоренко В.Л. Конституція гетьмана Пилипа Орлика 1710 року: 300 років досвіду українського конституціоналізму. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2010. № 3. С. 6–11.
24. Федоренко В.Л. Конституція та конституційна держава: питання теорії та практики. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2020. № 3 (9). С. 13–29.
25. Федоренко В.Л., Андреев В.О. Присяга судового експерта та Присяга державного службовця в Україні: порівняльно-правовий аналіз. *Експерт: парадигми юридичних наук та державного управління*. 2019. № 2 (4). С. 59–72.
26. Форма присяги Львівського старости (13 квітня 1501 р., м. Львів). *Історія державної служби в Україні*: у 5 т. / відп. ред. : Т.В. Мотренко, В.А. Смолій ; редкол. : С.В. Кульчицький та ін. ; Гол. упр. держ. служби України ; Ін-т Історії НАН України. Київ : Ніка-Центр, 2009. Т. 3: Документи і матеріали. V ст. до н.е.–1774 р. / упорядн. : Г.В. Боряк (кер. кол. упоряд), Л.Я. Демченко, Ю.А. Мицик. 656 с.
27. Фойницкий И.Я. Курс уголовного судопроизводства. Изд-е третье, пересмотрен. и дополн. С.-Петербург : Типогр. М.М. Стасюлевича, 1902. Т. I. 515 с.
28. Хрестоматия памятников феодального государства и права стран Европы (Государство древних франков, Англо-Саксонское государство, Англия, Германия, Испания, Италия, Франция, Албания, Болгария, Венгрия, Польша, Румыния, Чехия, Югославия) / под ред. В.М. Корецкого. Москва : Госюриздат, 1961. 950 с.

